

ГЕНЕТИЧНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ Ж. ПІАЖЕ

Maksymenko S.D. Genetic epistemology of J. Piaget / S.D. Maksymenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 7–16.

С.Д. Максименко. Генетична епістемологія Ж. Піаже. Проаналізовано, що до ключових постатей, які визначали становлення генетичної психології, належить швейцарський психолог Жан Піаже, який вказував, що генетична психологія стосується індивідуального розвитку дитини, її онтогенезу. З'ясовано, що значним досягненням Піаже слід вважати створення ним особливого методу дослідження – клінічної бесіди, застосування якого дозволяє вивчати не зовнішні прояви (симптоми) психічних явищ, а відкривати і розгортати внутрішні процеси, які лежать в їх продукті і зумовлюють їхню появу та функціонування. Показано, що Піаже характеризував розвиток як рух від егоцентризму до інтелектуальної децентрації, і його плин уявляв у формі послідовних угруповань, що витікають одне з одного. Аргументовано, що теорія Піаже залишається однією з найбільш ґрунтовних систем концептуально-методологічних уявлень щодо генези психіки, а особливої значущості їй надає те, що вона побудована на основі численних емпіричних даних, що є, на жаль, швидше, винятком для сучасної психології. Зроблено висновки, що генетична психологія, на відміну від генетичної епістемології Ж. Піаже, повинна мати своїм предметом дослідження виникнення психічних явищ; їхнє походження; становлення нових психічних механізмів у життєвих процесах; функціонування; відродження втрачених дієвих функцій цих явищ.

З'ясовано, що багатогранність поняття «генетична психологія» полягає в охопленні ним трьох більш-менш глибоких аспектів змісту, які взаємопроникають один в одного: психічний розвиток людини відбувається впродовж її діяльності; комплекс наукових знань, надбаних людством у процесі виробничої, культурної, суспільної та художньої діяльності; система наукових знань створюється через впровадження в психологію наукових методів і особливо експерименту, в результаті чого вона набуває статусу науки вироблення нового знання.

Ключові слова: генетична епістемологія, швейцарський психолог Ж. Піаже, генетична психологія, особистість, людина, розвиток, діяльність, індивідуальний розвиток, психіка, психічний розвиток людини.

С.Д. Максименко. Генетическая эпистемология Ж. Пиаже. Проанализированы, как ключевым фигурам, которые определяли становление генетической психологии, принадлежит швейцарский психолог Жан Пиаже, который указывал, что генетическая психология касается индивидуального развития ребёнка, его онтогенеза. Выяснено, что значительным достижением Пиаже следует считать создание им особого метода исследования – клинической беседы, применение которого позволяет изучать не внешние проявления (симптомы) психических явлений, а открывать и разворачивать внутренние процессы, которые лежат в их продукте и обуславливают их появление и функционирование. Показано, что Пиаже характеризовал развитие как движение от эгоцентризма к интеллектуальной децентрации, и его течение представлял в форме последовательных группировок, вытекающие друг из друга. Аргументировано, что теория Пиаже остаётся одной из наиболее фундаментальных систем концептуально-методологических представлений о генезисе психики, а особую значимость ей придаёт то, что она построена на основе многочисленных эмпирических данных, является, к сожалению, скорее, исключением для современной психологии. Сделан вывод, что генетическая психология, в отличие от генетической эпистемологии Ж. Пиаже, должна иметь своим предметом исследования возникновения психических явлений; их происхождения; становления новых психических механизмов в жизненных процессах; функционирования; возрождение утраченных действенных функций этих явлений.

Выяснено, что многогранность понятия «генетическая психология» заключается в охвате им трёх более или менее глубоких аспектов содержания, которые взаимопроникают друг в друга: психическое развитие человека происходит в течение его деятельности; комплекс научных знаний, приобретённых человечеством в процессе производственной, культурной, общественной и художественной деятельности; система научных знаний создаётся путём внедрения в психологию научных методов и особенно эксперимента, в результате чего она приобретает статус науки выработки нового знания.

Ключевые слова: генетическая эпистемология, швейцарский психолог Ж. Пиаже, генетическая психология, личность, человек, развитие, деятельность, индивидуальное развитие, психика, психическое развитие человека.

Постановка проблеми. Ідея генезису психічних явищ виникла в дослідників досить швидко. Створення ж системного предмета генетичної психології відбувається повільно. Це триватиме доти, поки не буде віднайдено спосіб розбудови системи генетичної психології, яка б задовільнила логічні та суттєві критерії буття предмета дослідження.

До ключових постатей, що визначали становлення генетичної психології, належить, безумовно, швейцарський психолог

Жан Піаже. Ним створена Женевська школа генетичної психології, в межах якої вивчаються численні процеси, пов'язані з розвитком дитини. На думку Ж. Піаже, генетична психологія стосується індивідуального розвитку дитини, її онтогенезу. Аналізуючи концепцію Піаже, Л.Ф. Обухова зазначає: «Вираз «генетична психологія» не можна використовувати як синонім дитячої психології, психології розвитку дитини, оскільки генетичною називають і загальну психологію, якщо вона розглядає психічні функції в процесі формування» [Обухова, 1981].

Виклад основного матеріалу. Аналіз засвідчує, що Піаже дещо штучно звужує предмет дослідження генетичної психології, спрямовуючи зусилля на вивчення виключно інтелектуального розвитку дитини, а саме процесу формування фундаментальних понять, ключових уявлень про природні і соціальні явища, в цілому, утворення механізмів пізнавальної діяльності дитини.

Значним досягненням Піаже слід вважати створення ним особливого методу дослідження – клінічної бесіди – застосування якого дозволяє вивчати не зовнішні прояви (симптоми) психічних явищ, а відкривати і розгортати внутрішні процеси, які лежать в їх продукті і зумовлюють їхню появу та функціонування. Уявляється, що цей метод далеко не вичерпав себе, він залишається дуже актуальним і потенційно-евристичним: у будь-якому випадку, хоча цей метод і не дозволяє моделювати-проекувати подальший розвиток психічних структур, він є значно більш плідним, ніж тестовий інструментарій, що знімає виключно зовнішні показники, залишаючи без відповіді фундаментальні питання щодо генезу і функціонування внутрішніх психічних механізмів.

Ми вважаємо перспективною думку про своєрідне поєднання клінічної бесіди Ж. Піаже з експериментально-генетичним методом. Це поєднання має подолати в новому синтезі недоліки обох методів.

Клінічна бесіда є виключно діагностичною процедурою, а отже, як засвідчує весь досвід розвитку генетичної психології, вона не може відповісти на ключові питання про виникнення, знаходження і подальший розвиток психічних структур.

Натомість цей метод має величезну перевагу, яка виражається в тому, що процедура стосується не окремого процесу, а цілісної індивідуальності, внаслідок чого з'являється можливість відтворити неповторний візерунок внутрішнього світу кожної особистості. З іншого боку, відомо: експериментально-генетич-

ний метод викликає розвиток, що й дозволяє його дослідити. Однак, на сучасному етапі даний метод має своїм безпосереднім предметом лише окремі психічні функції, і аж ніяк не особистість в цілому.

Отже, індивідуальність тут не досліджується. Поєднання цих двох процедур ми бачимо в організації спеціальної клінічної бесіди, яка має не діагностичний, а навчальний характер. Моделювання і формування психічних структур окремої особистості в контакті з психологом-дослідником може не тільки значно уточнити уявлення про загальні механізми психічного розвитку, але й відкрити можливість вивчення генезу цілісної індивідуальності.

Звичайно, в даному випадку мова не може йти про масові обстеження, та вони й не потрібні, якщо мати на увазі виключно наукові цілі. Створення і реалізація такої синтетичної дослідницької процедури дасть змогу підійти до здійснення давньої ідеї Г.С. Костюка (висловленої ним ще в ранніх педагогічних роботах) про необхідність вивчення динаміки і структури кожної унікальної індивідуальності (Про це ж трохи пізніше писав Г. Олпорт, створюючи свою концепцію психології індивідуальності).

Основні завдання, що вирішує створена Ж. Піаже генетична психологія, стосуються розвитку розумової сфери: сутність переходу від одних форм розумової діяльності до інших, від простих розумових операцій до більш складних, а також причини даних структурних перетворень.

За визнанням дослідників, що аналізують роботи Піаже і його школи, створена ним генетична психологія розвивається за такими основними напрямками: методологічний аналіз і уточнення предмета дослідження, розробка дослідницьких процедур, накопичення й інтерпретація фактичного матеріалу. На думку самого Піаже, генетична психологія має посісти особливе місце між філософією і біологією. З цим важко сперечатися, проте Піаже і його послідовники, на жаль, не уточнюють цю думку, отже, специфіка позиції генетичної психології залишається під великим питанням.

Методологічна ідея Піаже полягає в тому, що генетична психологія має стати підґрунтям розвитку специфічної галузі знання – генетичної епістемології, яка покликана пояснити особливості наукового пізнання на основі його історії, соціогенезу і психологічних витоків тих понять і операцій, які лежать в основі наукового пізнання. Впевненість Піаже в тому, що досліджен-

ня природи наукового пізнання неможливе поза використанням психологічних даних, можна лише прийняти.

Разом з тим слід зазначити, що всю логіку автора прийняти важко, адже виходить, що вивчення особливостей психічного розвитку особистості важливе не саме по собі, а лише в межах подальшої задачі – розуміння процесу наукового пізнання, яке Піаже вважав вершинною здатністю людини.

Насправді ж існування неповторної особистості – це й є вершина життя, а наукове пізнання є лише його складовою, моментом (який, до речі, притаманний далеко не всім людям, від чого більшість з них не перестає бути неповторною особистістю). Звідси й генетичну епістемологію слід розглядати не як кінцеву мету і рафіновану квінтесенцію генетичної психології, а як її частину, «дочірню» галузь.

Виходячи з уявлення про активність суб'єкта наукового пізнання, Піаже на підставі численного емпіричного матеріалу постулює деякі основні принципи цього процесу. Відзначимо тут головний для Піаже принцип рівноваги інтелектуального процесу, згідно з яким інтелектуальний розвиток спрямовується на досягнення стабільної рівноваги, тобто на формування чітких логічних структур. Це означає, що логічність – не вроджена якість, а така, що постійно розвивається.

Важливими є висновки Піаже щодо взаємодії мислення дитини з діяльністю, що її оточує. Піаже визнавав, що об'єкт існує незалежно від суб'єкта, і для того, щоб пізнати об'єкт, по відношенню до нього необхідно здійснити систему дій, а отже, піддати його трансформації. Ідея трансформації, як вважає більшість дослідників, є однією з центральних в теорії Піаже. Вона означає, що хоча об'єкт і суб'єкт існують окремо, межа між ними ніколи остаточно не визначена, позаяк у будь-якій дії суб'єкт і об'єкт специфічно поєднуються.

Зокрема, щоб усвідомити свої власні особливості, суб'єкт просто змушений діяти з об'єктами (цю думку фундаментально обґрунтував і розвинув свого часу С.Л. Рубінштейн). Ідея трансформації приводить Піаже до справді основоположного висновку про те, що джерело пізнання знаходиться не в об'єкті і не в суб'єкті, а завжди у взаємодії між ними, в котрій активним є суб'єкт. Звідси витікає наступний висновок – об'єктивність (в розумінні Піаже – істинність) знання весь час розвивається слідом за розвитком інтелектуальних можливостей дитини.

Численні експерименти начебто підтверджували цю думку і навіть дозволили встановити чіткі й сталі етапи інтелектуаль-

ного розвитку дитини (ми покажемо надалі, що одне «начебто» стало ключовим і дуже сильно підточило концепти Піаже після теоретичних і експериментальних робіт Л.С. Виготського і його школи).

Оскільки об'єктивність пізнання не властива дитині з самого початку, необхідна система послідовних конструкцій, яка її поступово наближає. Звідси – ще одна центральна ідея Піаже, ідея конструкції. Знання, вважає Піаже, завжди підпорядковане певним структурам дії. Останні є наслідком конструкції (тобто, процесуального «візерунка» активності), оскільки не задаються ані об'єктом, ані суб'єктом самими по собі.

Оточення структурується завдяки активності суб'єкт-об'єктної взаємодії і інтелект – складова частина цієї структури. Розвиток інтелекту визначається тим, що в результаті активності суб'єкт «вводить» в себе нові об'єкти, які попадають в існуючі структури. Відбувається те, що Піаже назвав терміном «асиміляція». Якщо новий об'єкт не може повною мірою «охопитися» старими структурами, відбувається їхня перебудова в сторону більшої адекватності об'єкту, а в цілому – зовнішньому світові. Цей процес прилаштування схем-структур суб'єкта до об'єкта Піаже називає акомодациєю.

Отже, структура (схема дії) є для Піаже центральним поняттям. Структура – це «розумова система або цілісність, принципи активності якої відрізняються від принципів активності частин, котрі цю структуру складають. Структура – система, що саморегулюється. Нові розумові структури формуються на основі дії» [Піаже, 1969].

Принциповим є поділення Піаже розуміння психічних функцій і структур. Функції як динамічні процеси є незмінними і спадково закріпленими. Вони не залежать від змісту діяльності і від досвіду. Структури ж створюються впродовж життя, залежать від змісту досвіду і якісно різняться на різних стадіях розвитку. Таке співвідношення між функціями і структурами забезпечує неперервність, наступність розвитку і його якісну своєрідність на кожному віковому етапі.

Найбільш важливий вихідний принцип дослідження для Піаже полягає в тому, щоб розглядати дитину «як істоту, що асимілює речі, відбирає і засвоює їх згідно своєї власної розумової структури» [Піаже, 1969]. Саме від розумових структур і залежить, передусім, пізнання світу. Необхідно відзначити, що Піаже усвідомлює: розумові структури будуються на основі дій суб'єкта, а думка – це є згорнута і концентрована дія.

Важливим етапом у становленні Піаже як теоретика генетичної психології були його роботи, присвячені явищу дитячого егоцентризму. Це дуже відомі в науці дослідження, тому ми не будемо зупинятися на їхньому аналізі, лише зазначимо: Піаже встиг відповісти на справедливі критичні зауваження Л.С. Виготського і Ш. Бюлер, і виявилось, що все не так однозначно, як вважалося. Він зауважив, що егоцентричне мовлення не охоплює все спонтанне мовлення дитини і є тільки зовнішнім вираженням більш глибокої інтелектуальної і соціальної позиції. Піаже уточнює сам термін: егоцентризм для нього це сукупність докритичних і дооб'єктивних позицій до пізнання речей, інших людей і самого себе. Це своєрідна ілюзія пізнання, форма попередньої центрації розуму, коли ще відсутня інтелектуальна різнобічність. Тому «пізній» Піаже схиляється більше до терміну «центрація». За Піаже, розвиток полягає в тому, що на зміну егоцентричності приходить децентрація як більш досконала позиція. Перехід від егоцентризму до децентрації характеризує процес пізнання на всіх рівнях розвитку. Цей перехід Піаже назвав законом розвитку.

У системі поглядів Ж. Піаже важливим є поняття соціалізації, яку він розумів як процес адаптації індивіда до умов соціального середовища. Соціалізація полягає в тому, що дитина, досягаючи певного рівня розвитку, стає здатною до співробітництва з іншими людьми, завдяки можливості координувати і розділяти свою точку зору і точки зору інших людей. Піаже вважав, що соціалізація зумовлює перехід від егоцентричної (центрованої) позиції до об'єктивної (децентрованої). Процес соціалізації був одним із ключових моментів у дискусії Піаже і Виготського (пізніше – Гальперіна). Хоча точка зору останніх є більш ґрунтовною і відповідною дійсності, не слід забувати, що Піаже ще й вивчав сам процес соціалізації і встановив дуже цікаві моменти.

На основі значного емпіричного матеріалу Ж. Піаже встановив стадії розвитку інтелекту дитини і розробив класифікацію цих стадій. Весь етап від народження до 14 років він розділяє на три періоди: період сенсомоторного інтелекту, репрезентативний інтелект і конкретні операції, репрезентативний інтелект і формальні операції.

Перший період включає два підперіоди (центрація на власному тілі та об'єктивація практичного інтелекту) та шість стадій: вправи рефлексів (від народження до 1 місяця), перші навички і перші кругові реакції (4–9 місяців), координація зору і хапання, диференціація засобу і мети (8–12 місяців), диференці-

ація схем дій і поява нових дій (11–18 місяців), початок інтеріоризації схем і вирішення деяких проблем шляхом дедукції (18–24 місяці).

Другий період складається також з двох підперіодів і п'яти стадій. Підперіод «передоператорний інтелект» складається зі стадій: поява символічної функції і початок інтеріоризації схем дії (від 2-3 до 6 років), інтуїтивне мислення, що спирається на сприймання (від 4–5 до 6 років), інтуїтивне мислення, що спирається на більш диференційовані уявлення (від 5 до 6–8 років). Підперіод «конкретні операції» складається з таких стадій: прості операції (класифікація, серіація, взаємно-однозначна відповідність) – від 8–9 до 10 років; система операцій (від 9–10 до 11–12 років).

Третій період включає в себе два підперіоди. Перший «Становлення формальних операцій» складається зі стадій «гіпотетико-дедуктивна логіка та комбінаторика» (11–12 до 13–14 років) і стадія «структура «решітки» і група чотирьох трансформацій» виходить за підлітковий вік і не досліджується Піаже.

Підґрунтям виокремлення наведених стадій стало розроблене Піаже поняття «угруповання». Угруповання, за Піаже, це закриті і зворотні системи як наприклад – логічні операції, проста і мультиплікативна серіація, симетрія тощо. Інтелектуальний розвиток, як вважав Піаже, можна описати у вигляді угруповань, що послідовно витікають одне з одного.

Це дозволяє вивчати процес розвитку психіки водночас емпірично (за допомогою спостереження та експерименту) і теоретично (шляхом логічної дедукції, за допомогою аксіоматичних моделей).

Затримки, що іноді відбуваються в процесі розвитку, Піаже вважав за можливе пояснювати також з точки зору угруповань. Ці явища залежать від децентрації дій, в результаті якої виникають різні поняття. При цьому, чим серйознішими будуть перешкоди, пов'язані з зовнішньою картиною речей, тим більше буде виражене затримання в розвитку понять.

Отже, Піаже характеризував розвиток як рух від егоцентризму до інтелектуальної децентрації, і його плин уявляв у формі послідовних угруповань, що витікають одне з одного. Це – зовнішня характеристика розвитку. Його внутрішній зміст становить рівновага. На кожному рівні розвитку Піаже характеризував рівновагу за обсягом її сфери, за рухливістю і стійкістю.

Піаже вважав, що відкриті ним механізми розвитку взагалі, а встановлені інтелектуальні стадії стосуються теж всієї психіки.

Наступні наукові дослідження в межах генетичної психології говорять про те, що це останнє твердження є досить сумнівним.

У цілому же слід зазначити, що теорія Піаже залишається однією з найбільш ґрунтовних систем концептуально-методологічних уявлень щодо генези психіки. Особливої значущості їй надає те, що вона побудована на основі численних емпіричних даних, що є, на жаль, швидше, винятком для сучасної психології.

Як уже зазначалося, генетична психологія, на відміну від генетичної епістемології Ж. Піаже, повинна мати своїм предметом дослідження:

- а) виникнення психічних явищ;
- б) їхнє походження;
- в) становлення нових психічних механізмів у життєвих процесах;
- г) функціонування;
- д) відродження втрачених дієвих функцій цих явищ.

Багатогранність поняття «генетична психологія» полягає в тому, що воно охоплює три більш-менш глибокі аспекти змісту, які взаємопроникають один в одного.

1. Психічний розвиток людини відбувається впродовж її діяльності: вона спочатку опановує її, щоб продуктивно працювати, користуючись психічною здатністю, регулюючи дії та вчинки.

2. Комплекс наукових знань, надбаних людством у процесі виробничої, культурної, суспільної та художньої діяльності. Ці знання можна назвати психологічною мудрістю.

3. Система наукових знань створюється через впровадження в психологію наукових методів і особливо експерименту, в результаті чого вона набуває статусу науки вироблення нового знання. Завдяки цій роботі психологів запропоновано принципи і поняття генетичної психології.

Список використаних джерел

1. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против / Л.Ф.Обухова. – М. : Педагогика, 1981.
2. Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Пиаже. – М. : Прогресс, 1969. – 659 с.
3. Пиаже Ж. Теория Пиаже // История зарубежной психологии: 30-60 гг. XX века / Ж. Пиаже. – М., 1986.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Obuhova L.F. Konsepcija Zhana Piazhe: za i protiv / L.F.Obuhova. – M. : Pedagogika, 1981.

2. Piazhe Zh. Izbrannyye psihologicheskie trudy / Zh. Piazhe. – М.: Progress, 1969. – 659 s.
3. Piazhe Zh. Teoriya Piazhe // Istorija zarubezhnoj psihologii: 30-60 gg. XX veka / Zh. Piazhe. – М., 1986.

S.D. Maksymenko. Genetic epistemology of J. Piaget. The article envisages the key figures who determined the formation of genetic psychology. One of them is analyzed to be the Swiss psychologist Jean Piaget, who related the genetic psychology to the individual child's development, its ontogeny. The Piaget's significant achievement is considered to be the creation of his special method of research – clinical interview, the use of which allows us to study not the external manifestations (symptoms) of psychic phenomena, but open and deploy internal processes, which are the cause of their product and their appearance and functioning. Piaget is shown to describe the development as a movement from ego-centeredness to intellectual decentration and its functioning was represented in the form of successive groups arising from each other. The theory of Piaget is argued to remain one of the most extensive systems of conceptual and methodological concepts concerning the genesis of the psyche, and it gives special significance that it is based on numerous empirical data. It is, unfortunately, rather the exception for modern psychology. It is concluded that genetic psychology, unlike the genetic epistemology of J. Piaget, should have as its object the study of psychic phenomena; their origin; formation of new mental mechanisms in life processes; functioning; effective revival of lost functions of these phenomena.

The diversity of the concept of «genetic psychology» is found to consist in three more or less profound aspects of content that interpenetrate each other: the mental development of a man lasts during his/her activities; complex of scientific knowledge, gained by humanity in the industrial, cultural, social and artistic activities; system of scientific knowledge is created through the implementation of scientific methods and especially the experiment in the psychology, and as a result it acquires the status of science to develop new knowledge.

Key words: genetic epistemology, the Swiss psychologist Jean Piaget, genetic psychology, personality, human, development, activities, individual development, psyche, mental development of man.

Received January 11, 2016

Revised January 29, 2016

Accepted February 12, 2016